

A második rész problémája

Az irodalom- és zeneértő Vékás Lajost köszöntöm születésnapján.

1. 1960-ban, az érettségi évében olvastam először a teljes Don Quijotét. Jól emlékszem a könyvre is, az Európa Kiadó zöld vászonkötésű világirodalmi klaszrikusok sorozatából, amely sok hú barátot adott nekem azokban az években. S amint belehelyezkedtem a szerző stílusába, az áradó szöveg biztosan magával hordott, és gyönyörűség volt az olvasás. Ám „az eszmei mondanivaló” nem foglalkoztatott. Nem gondolkodtam el az elmés nemes lovag eszelősségén és bölcsességén, nem a komikum és mulatságosság különbségén; éppoly kevésbé foglalkoztattak a betétnovellák olasz előképei, mint a *moresco* lány történetének sokféle felhangja és annak hangsúlyozása, hogy micsoda egy jó katolikus könyv ez. Olyan ártatlanul mulattam, mint azok az olvasók, akik – Sansón bakkalaureus híradása szerint – egymás kezéből kapkodták ki Don Quijote tizenkétezer példányban kinyomott történetét.

Egy dolog mégis foglalkoztatott: az állandóan megszólaló énekek és versek, a madrigálok, románcok és szonettek. (Maga Don Quijote is madrigálban siratja végső vereségét a könyv végén.) S különösen izgatott az a forma, amikor a sorok végéről levágják az utolsó szótagot vagy néhány betűt, s a csonka szavak adják ki a tökéletes szonettet.¹ Effélét csinálni magam is próbáltam. S mint Cide Hamete Benengeli kézírata, ez is előkerült hosszú lappangás után. Vékás Lajos tiszteletére most közreadom, mert mint Sancho Panza mondaná, aki mer, az nyer, vak tyúk is talál szemet, és jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök.

* Az MTA r. tagja, egyetemi tanár, volt köztársasági elnök; landi.balazs@parlament.hu

¹ Levágott (vers)láb ennek spanyol neve: *de piés cortados*. Feltalálását Cervantesnek tulajdonítják; de kiderítették, hogy röviddel a Don Quijote előtt megjelent már egy könyv hasonló szonettekkel. Sem az eredetiben, sem az általam látott fordításokban nem írják ki a hiányzó szótagot. Ezt a segítséget (a sorvégtől kissé távolabb, zárójelben) csak az 1962-es új magyar kiadásban a verseket fordító Somlyó György adja meg az olvasónak. Én annak idején, mintegy emlékeztetőül, a lap túloldalára felírtam a sorok végét; de úgy érzem, elrontanám a játékot, ha itt is elárulnám őket.

A szabadon hagyott sorvégek nagy szabadságot adnak és nagy nehézséget okozhatnak az olvasónak, de hát ez a szép benne. John Ormsby, akinek a Don Quixote klasszikussá vált angol fordítása köszönhető (1885), csak egy ilyen verset fordított le formahűen, mintegy *tour de force*-ként. Több kísérlettel nem akarta sem az olvasó, sem a saját türelmét próbára tenni. Ő a fordítás mellett tudós módjára kommentálta is a művet; tőle vettem a *de piés cortados* eredetére vonatkozó fenti megjegyzést. [https://en.wikisource.org/wiki/Don_Quixote_\(Cervantes/Ormsby\)/Volume_1/Commendatory_Verses.note.13](https://en.wikisource.org/wiki/Don_Quixote_(Cervantes/Ormsby)/Volume_1/Commendatory_Verses.note.13).

Győry Vilmos alapvető magyar fordítása (1875) természetesen tartalmazza a teljes barokk apparátust, az ajánlásokat és verseket. A későbbi (általában az ifjúság részére készült) átdolgozásokból azonban hiányoznak ezek.

1960. I. 20.

Nagyon kedvemre van, hogy dalt farag-
Mint azt az elmés és nemes Quijo-
S Panzáról is remek versekbe ró-
(de úgy, hogy érte senki nem harag-)

A gúny, dicséret egyaránt özön-
Mily könnyedén e forma állt kezük-
A tollfogás nem volt parancs, de szük-
Mikor megírták, nékik nem közöm-

De nékem az. Üres doboz a for-
„Nagyon kedvemre van.” Ugyan! E sor-
Szegény hazug; önáltatás. Kajá-

Miért a szót kaparjam én, a né-
Rendezni kell, hisz benn a csőd, és vé-
Nincs *Hercegem* se, hát kinek ajá-

Fiatalkoromban még annyi történt, hogy egy antikváriumban megvettem a Helikon 1962-es csodaszép, világoskék fél-bőrkötéses, bibliofil, számozott Don Quijotéját – az igazat megvallva Martyn Ferenc 48, külön táblán belekötött rajza miatt. Akkor nem tudtam, hogy létezik Don Quijote-ikonográfia is. Azóta láttam köteteket, amelyek címlapokat, illusztrációkat és a mű által ihletett képzőművészeti alkotásokat közölnek. Martyn Ferenc művénél (számomra) jobbat nem találtam.²

Legközelebb a múlt években olvastam ismét a Don Quijotét, amikor sok klasszikust újra elővettem. S hirtelen megvilágosodásként tört rám a felismerés: azért olyan nagyszerű a könyv, mert a második kötete más, mint az első!

2. Tudott dolog, hogy a Don Quijote óriási sikerét kihasználva (az 1605-ös első kiadás után egymást követték az újabb kiadások), 1614-ben megjelent egy „második kötet”, amelyet azonban nem Cervantes írt. Az álnevet használó szerző könyvét szintén szétkapkodták, számos nyelvre hamar lefordították. Aztán elfelejtették, mert Cervantes mindemiatt kénytelen volt megírni a valódi folytatást. Egy év alatt el is készült. Előszavában lehűti az olvasók várakozását, hogy szapulni fogja ama második Don Quijotét; s a regényben is alig ad szerepet a

² Hogy ne túlozzak, ismét gondosan végignézttem egy bőséges gyűjteményt: J. J. Allen – P. S. Finch: *Don Quijote en el arte y pensamiento de Occidente*, Madrid 2004.

hamisítványnak.³ Csupán befejezésül észére téríti a lovagot, aki meghal és eltemetik, halála tényét közjegyző tanúsítja, „nehogy más író hamis úton föltámassza Don Quijotét, s a végtelenségig folytassa hőstetteinek történetét”⁴.

Természetesen Cervantes nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy Don Quijote immár az olvasóközönség ismert és kedvelt hőse lett, s hogy ezt a lovag maga is tudja. Első látásra ez lenne a legnagyobb különbség az első kötethez képest. Főhősének most már nemcsak kedves lovagregényeihez kell viszonyulnia, hanem saját történetéhez is.⁵ Úgy látom azonban, Don Quijote nem változott meg ettől, legfeljebb megerősödött igazában. Elégedetten veszi tudomásul, hogy a megjelent könyv nem torzítja el sem az ő, sem Dulcinea erőnyeit, s természetesen veszi a hőstetteinek kijáró tiszteletet mindenkitől, aki hírét vette. Kalandjai sem változnak.

Ugyanúgy követik egymást tehát a jellegükben az első kötettől semmiben nem különböző kalandok. Éppen a népszerű, rövidített kiadások tanúsítják ezt az egyformaságot, amelyekben nem is különül el a két kötet. Ha összekevernénk a kalandokat, nem lehetne szétválogatni őket kötetek szerint. A *bakkalaureus* felsorolja Don Quijoténak a legkedveltebb hőstetteket (a szélmalomok, a kótisok, a juhnyájja változott hadsereg, a gályarabok felszabadítása), de miért lennének másfajta ezek, mint a folytatásban az oroszán kiengedése, a bábjáték szétkasabolása, a találkozás a halál udvara szekerekkel, a bűvös sajka, a bikák támadása? Ezeket a nagy tetteket – a fenti idézet szavával – a végtelenségig lehetne folytatni. Maga Cervantes is felveti egy második kötet kockázatait. Mikor Don Quijote érdeklődik, ígér-e ilyent a szerző, Sansón *bakkalaureus* nem tud biztosat mondani. Némelyek ugyanis azt állítják, „a második rész so-

³ A második rész azzal indul, hogy Don Quijote megtudja, kalandjait kinyomtatták, és világszerte olvassák. A „hamis” második kötetről csak a cervantesi folytatás utolsó negyedében szerez tudomást (második rész, 59. fejezet), de még megérinteni sem hajlandó a könyvet. Hasonlóképpen megvetéssel tér napirendre afölött, hogy a barcelonai nyomdában éppen ezt a könyvet korrigálják (62. fejezet). A hamisítvány harmadik említése népszerűvé vált: pokol tornácáról visszatérő Altisidora elmeséli, hogy ott az ördögök égő labdaütőkkel könyvekkel labdáznak; a hamis második részt azonban azonnal a poklok mélységes mélyére vetik (70. fejezet). Én először az Európa Könyvkiadónál, 1955-ben megjelent Győry Vilmos-féle fordítást olvastam, Szász Béla átdolgozásában. 1962-ben adta ki a Helikon ennek Benyhe János általi átdolgozását (ezt idézem), amelyet 2011-ben Benyhe János újabb átdolgozása követett. Mivel sokféle kiadás forog közközezen, a kötetekre és fejezetszámokra hivatkozom.

⁴ Halál ellen nincs orvosság, viszont a halál sem orvosság mindenre. Don Quijote halála nem akadályozza meg, hogy újabb följegyzések kerüljenek elő életében véghezvitt hőstetteiről. Ilyen megtalált és megfejtett kéziratot alapszik Cervantes második kötete is; hiszen az első rész végén nyilvánvaló, hogy Don Quijote már nem él. Ez nem Cide Hamete Benengeli híradása; maga Cervantes leli fel egy ólomszelencében talált pergamenen a történet főszereplőinek sírverseit (első rész, 52. fejezet.).

⁵ Ld. Szerb Antal szép eszmefuttatását Don Quijote „könyvember”-mivoltáról: regényt él és egyúttal tudja magáról, hogy regényhős. „Legszebb kalandjainak” – Szerb Antal ide sorolja a hercegi párnál való vendégeskedést – az az előfeltevések, hogy a bennük szereplő emberek olvasták a regény első részét. *A magyar irodalom története*, Budapest 1962, 324.

hase szokott jó lenni”, mások meg azt mondják, „elég volt már Don Quijote vi-selt dolgaiból”. Ámbár sokan így nyilatkoznak, „csak jöjjön még több Quijotéria, [...] írjanak róluk akármit, mulatságos lesz”!⁶

Ezek közé a kalandok közé ékelődik egy terjedelmes rész, amely bár szintén bővelkedik hasonló viszontagságokban, mégis megváltoztatja az összefüggéseket, mindent más megvilágításba helyez. Újat hoz. Mindamiatt, ami a hercegi pár udvarában megesik, lesz más a Don Quijote második része, mint az első. Szinte észrevétlen gyűlik fel itt az olvasóban mindaz az apró megézés, tapasztalat, benyomás, amely miatt végül egészen másként tekint majd a második részre – és a Don Quijote egészére. Itt van az a pillanat, amely tökéletessé teszi a művet.

Mi történik? Don Quijote és Sancho Panza összetalálkozik egy hercegi párral, akik olvasták a Don Quijotét. Elhatározzák, hogy a kóbor lovagoknak kijáró tisztelettel és formaságokkal, udvaruk teljes pompájával fogadják és látják vendégül Don Quijotét. Erre utasítják a teljes személyzetet, kiosztják a szerepeket – valóban szerepeket, mert bevetik a barokk színház teljes masinériáját, díszkivilágítást, pompás felvonulásokat, óriásokkal, vademberekkel, mitológiai alakokkal, szélgépet és tűzijátékot, temetést és feltámadást és így tovább. Maguk írnak és rendeznek meg Don Quijoténak hősi kalandokat. Még a lovagot szerelmével ostromló kisasszony is van. A levegőben repülő ló, varázslók, hercegnők kiszabadítása – ez önmagában ismerős kalandfajta. Nem a nagyszámú statisztéria miatt érezzük majd mégis másnak a történeteket, ámbár kétségtelenül megváltozik a lépték a korábbi földhözragadt kalandokhoz képest. Korábban, amikor Don Quijote csupán Sancho Panza kíséretével, magányos harcokban tölti be hivatását, mindig varázslatra hivatkozva állította helyre egyensúlyát a világgal. A hercegi udvarban azonban a kóbor lovag hite óriási külső támogatást kap. Az ő világa itt testet ölt. Don Quijote számára ez a beteljesülés, életének igazolása. Ezen a csúcsponton megengedi magának, hogy az ő valósága és a környező valóság bizonytalan viszonyán elmélkedjék.⁷ De nem inog meg. Végül csakis azért megy további kalandokra, mert lovaghoz nem illőnek tartja a kényelmes életet a kastélyban. Sancho Panza sem kételkedhet abban, hogy valóban kormányzóvá lett.

Mégis, mi a baj? Korábban is előfordult, hogy mások elfogadták Don Quijote kóbor lovag voltát; beleilleszkedtek hóbortjába, a megfelelő szerepet játszották. Nem újdonság egy hercegnő kiszabadítása sem a varázsló fogságából. Megesett mindez az első kötet végén, a Dorotea-epizódban, meg ahogy a pap

⁶ Második rész, 3. és 4. fejezet.

⁷ Hiszen csakis tőle függ, mennyire ragaszkodik ahhoz a többiek előtt, hogy a Montesinos barlangjában töltött fél óra alatti háromnapnyi esemény, amelyre nincsenek tanúk, valóban megtörtént. Majd a herceg kérdésére kijelenti, hogy csak az Isten tudja, van-e a világon Dulcinea vagy nincs.

és a borbély ketrecbe zárva viszi haza az elbűvölt Don Quijotét. A *bakkalaureus* pedig lovagnak öltözve kétszer is párviadalra hívja ki őt. Ám mindez terápiás célból történt, s annyiban sikeresen, hogy a lovag hazatért.

A hercegek viszont bolondját járatják Don Quijotéval. A multságukat keresik, úgy, mint a közönséges olvasók is. De módjukban áll mértéktelenül felfokozni azt – s egyben Don Quijote önmagába vetett hitét is. Az a kettősség, amely a könyv alapja, itt végletesen kiéleződik. Utána jön még néhány szokásos kaland, de annak megérzése, hogy azért ez mégsem volt olyan jó multság, hogy ebben a túlsordulásban valami többről volt szó, nem merül feledésbe. Ez a titkos, elemzést nem kívánó érzés a második kötet ajándéka; ez teszi szerencsésé ezt a folytatást, és ezzel a teljes Don Quijotét.

3. Nadia Boulanger (1887–1979) zeneszerző és zongoratanár volt – világhírű zongoratanár, zongorista-, karmester- és zeneszerző-nemzedékek nevelője, a huszadik század zenei életének befolyásos személyisége. Élete végéig tanított. A kilencvenedik születésnapjára készült dokumentumfilmet⁸ láttam. A „Mademoiselle” mozdulatlanul, egyenes derékkal, felszegett fejjel a távolba nézve ül a zongorista jobbján; vastag szemüvegével is alig lát már. Schumann *Davidsbünderlertänze* szól, a második, „innig” utasítású rész. A tanárnő feszülten figyel, időnként rövid utasítást ad: bal kéz túl hangos! misztikusan! aztán hirtelen, mint egy karvaly, lecsap a zongorista jobb kezére, felkapja a billentyűkről, megtartja a magasban, s így kérdezi tanítványaitól: mi történik itt? Elégedetlen a válaszokkal, egyre sürgetőbbben kérdezi, és még, és még – míg valaki kimondja: dúrban vagyunk. „Igen, ez történt, átváltott dúrba. El tudjuk képzelni, mi fog következni? Nem tudjuk. Emlékeznek, mit mondott Valéry? ‘Az istenek nagylelkűen megadják nekünk az első versszakot. Ami nehéz, megírni a következőket, amelyek méltók lesznek természetfölötti testvérükhöz.’”

4. Ez a második rész titka. Vannak egykönyvű szerzők, vannak egykötetes életművek. A kétkötetesség semmivel nem magasabb rendű állapot az egykönyvesnél. De boldog, akinek kijut a méltó folytatás.

Vékás Lajos befuthatta volna csupán a professzori pálya példaszerű ívét: az egyetem, a választottbíróóság, a hamburgi Max Planck Intézet, a Tudományos Akadémia, a könyvek és tanulmányok, a tanítványok és barátok, a Zeneakadémia Baráti Köre egységében. Egy új polgári törvénykönyv megalkotása azonban második kötet, amely az egész életművet más fénybe vonja.

⁸ „mademoiselle” (Nadia Boulanger). Bruno Monsaingeon filmje, 1977.
<https://www.youtube.com/watch?v=V2GX69XxyE>